

regeringsleider samen met Alphonse de Moreau (1840–1911)²¹⁷, de toenmalige minister van Landbouw, Nijverheid en Openbare Werken, in bedekte termen dat het industriële kapitalisme onverwachte tegenstellingen tussen kapitaal en arbeid had veroorzaakt.²¹⁸ Bijgevolg moest de Staat het opnemen voor de arbeiders. Onder de zetelende leden van de *Commission d'Enquête du Travail* bevonden zich de cassatieadvocaten Saintelette en Picard. De resultaten van de commissie waren ontluisterend. Werkdagen van meer dan twaalf uren, het trucksysteem, de schamele huisvesting en andere wanpraktijken kwamen aan het licht. Daarop kondigde de Belgische politiek sociale wetgeving aan die onder meer kinderarbeid en vrouwenarbeid zou regelen.

Een bijzondere rol was weggelegd voor Charles-Xavier Saintelette die aan de basis lag van de arbeidsongevallenwetgeving van 1903.²¹⁹ De advocaat ontwikkelde in de jaren 1880 het concept “arbeidsongeval”, dat tot dan toe een feitelijke aangelegenheid was. Het accent verschoof van de specifieke economische context waarin het ongeval voorgevallen was, zijnde de fabriek, de mijn, de spoorweg, naar de arbeider die het slachtoffer geworden was van een arbeidsongeval en niet meer gewoonweg “pech” had. Het was een ongeval naar aanleiding van de uitvoering van de arbeidsovereenkomst. De opstanden van 1886 maakten het thema arbeidsongevallen tot een symbooldossier.²²⁰

Ook Edmond Picard was sociaal bewogen en formuleerde mogelijke oplossingen voor het sociale vraagstuk.²²¹ Hij propageerde een voldoende hoog minimumloon, waardoor ondervoeding en alcoholisme konden afnemen en elke arbeider een menswaardig bestaan kon leiden. Hij ijverde eveneens voor een werkdag van acht uren. Als derde prioriteit zag hij vooral een verplichte en door de Staat georganiseerde verzekering tegen ziekte, arbeidsongevallen, ouderdom, werkloosheid en dies meer. De Staat moest in het algemeen actiever tussenbeide komen.²²² Picard schaarde zich ook achter de

²¹⁷ J.-L. DE PAEPE en C. RAINDORF, *Le parlement belge 1831–1894. Données biographiques*, Brussel, Académie Royale, 1969, 191.

²¹⁸ “Rapport au Roi”, *Moniteur belge* 17 avril 1886, 1453.

²¹⁹ B. DEBAENST, *Een proces van bloed, zweet en tranen. Juridisering van arbeidsongevallen in de negentiende eeuw in België*, Brussel, Koninklijke Vlaamse Academie van België voor wetenschappen en kunsten, 2011.

²²⁰ B. DEBAENST, *Een proces van bloed, zweet en tranen. Juridisering van arbeidsongevallen in de negentiende eeuw in België*, doctoraatsthesis UGent, 2010, 119–140.

²²¹ E. PICARD, *Comment on devient socialiste*, Brussel, Larcier, 1895.

²²² B. COPPEIN, *Dromen van een nieuwe samenleving. Intellectuele biografie van Edmond Picard*, Brussel, Larcier, 2011, 181–194.

invoering van het Algemeen Meervoudig Stemrecht en stelde het Algemeen Enkelvoudig Stemrecht voor.

La femme avocat? Pas maintenant

Op 12 juli 1888 behaalde Marie Popelin het diploma in de rechten aan de *Université libre de Bruxelles*.²²³ Conform de toenmalige wetgeving, wenste Popelin de eed af te leggen als advocaat aan de Brusselse balie. Procureur-generaal Charles Van Schoor (1840–1902)²²⁴ wees het verzoek op 8 november 1888 af met de woorden:

“Le Procureur général soussigné constate que le diplôme de docteur en droit délivré à la demoiselle Marie Popelin, a été présenté à son parquet, conformément à l'article 13 du décret du 14 décembre 1810, mais d'un même contexte, il déclare s'opposer à l'admission du serment de l'impétrante en qualité d'avocat, les dispositions du décret du 14 décembre 1810 n'étant pas applicables aux femmes.”

Jules Guillery en Louis Frank (1864–1917)²²⁵, die met *La femme avocat*²²⁶ het basiswerk in deze materie had geschreven, verdedigden Popelin voor het hof van beroep, dat op 12 december 1888 zijn beruchte arrest velde, waartegen cassatieberoep werd aangetekend. Émile De Mot nam voor het hoogste gerechtshof de vertegenwoordiging van Marie Popelin voor zijn rekening en steunde zijn verzoek op drie middelen die hij verder uitwerkte in een aanvullende memorie.²²⁷ Het mocht niet baten. Vooralsnog werden vrouwen niet toegelaten tot de balie. Dat gebeurde pas in 1922. Voor de cassatiebalie gingen de deuren pas voor vrouwen open na de Tweede Wereldoorlog.

Dat De Mot een voorstander was van vrouwen aan de balie, lijkt enigszins vanzelfsprekend. Over de andere cassatieadvocaten is daaromtrent weinig geweten, behalve over Edmond Picard. Opvallend is dat het *Journal des Tribunaux* nauwelijks aandacht heeft besteed aan de zaak die toch ophef

²²³ M. DE BROGNEZ, “Le fabuleux destin de Marie Popelin et Jeanne Chauvin ou l’histoire de l’accès des femmes au barreau en droit belge”, *Revue de la faculté de droit de l’Université de Liège* 2016, 189–207.

²²⁴ G. CORNIL, “Schoor, Charles – Paul, van”, *Biographie nationale* vol. 21, 905–908.

²²⁵ F. DE BUEGER-VAN LIERDE, “Frank, Louis”, *Biographie nationale* vol. 39, 372–378.

²²⁶ L. FRANK, *La femme avocat*, Brussel, Larcier, 1888.

²²⁷ E. DE MOT, *Requête en cassation et mémoire ampliatif pour Mademoiselle Marie Popelin*, Brussel, Typographie et lithographie E. Guyot, 1889.

maakte in het land. Ook tijdens de gesprekken die Picard aan het einde van zijn leven had met Passelecq, net toen de wet van 7 april 1922 die vrouwen toeliet tot de balie werd gestemd, deed hij er het zwijgen toe. Nochtans lijkt de getuigenis van de allereerste vrouwelijke advocate, Paule Lamy, te bevestigen dat Picard ontroerd was. Lamy maakte deel uit van de delegatie van de *Fédération des Avocats* die hem in de zomer van 1922 een bezoek bracht.²²⁸

Een lot gekoppeld aan de pleitbezorger

De zogenaamde *guerre des avocats* vond begin jaren 1840 zijn beslag.²²⁹ Dat zorgde er evenwel niet voor dat het bestaansrecht van de balie bij het Hof van Cassatie ongecontesteerd bleef. Hun statuut als ministerieel ambtenaar (*officier ministériel*) bleef voer voor discussie. Al sinds de organieke wet van 1832 bekleedden de advocaten bij het Hof van Cassatie de hoedanigheid van pleitbezorger (*avoué*). In tegenstelling tot andere pleitbezorgers moesten cassatieadvocaten wel beschikken over een rechtendiploma. De functie als pleitbezorger was van ondergeschikt belang bij de advocaten bij het Hof van Cassatie en werd opgeslorpt door hun hoedanigheid als advocaat.²³⁰ Op twee cruciale momenten in de tweede helft van de negentiende eeuw gingen er stemmen op om de cassatieadvocaten af te schaffen.

Een eerste keer gebeurde dat naar aanleiding van de bespreking van het ontwerp van de *Code de procédure civile*. Het verslag daarvan werd opgesteld door de Gentse professor burgerlijk recht Albéric Allard, *nota bene* een voormalige medewerker van Hubert Dolez.²³¹ Aan die hervormingen koppelde hij de afschaffing van de pleitbezorgers als een *conditio sine qua non*. Verder stond hij ook voor de afschaffing van het monopolie dat de cassatieadvocaten hadden om voor het Hof van Cassatie te pleiten. Daarmee blies hij,

²²⁸ B. COPPEIN, *Dromen van een nieuwe samenleving. Intellectuele biografie van Edmond Picard*, Brussel, Larcier, 2011, 247.

²²⁹ Zie hoofdstuk I.

²³⁰ W. VAN EECKHOUTTE, “De balie bij het Hof van Cassatie: oorsprong en evolutie” in G. MARTYN, G. DONKER, S. FABER en D. HEIRBAUT, *De geschiedenis van de advocatuur in de lage landen*, Uitgeverij Verloren, Hilversum, 2009, 297–318. Bovendien zou dit exclusieve recht om te postuleren en concluderen voor het Hof van Cassatie beperkt zijn tot de burgerlijke procedures, met uitsluiting van penale en fiscale geschillen. *Ibid.*, 310. Zie ten slotte nog over de toedracht van advocaten bij het Hof van Cassatie I. PLAISANT, *De l'ordre des avocats près la cour de cassation. Discours prononcé à l'audience solennelle de la cour de cassation de Belgique, le 26 novembre 1832*, Brussel, 1832, 13.

²³¹ C. FAIDER, “Extrait du discours prononcé à l'audience solennelle de rentrée, le 15 octobre 1880”, *Archief bibliotheek Balie bij het Hof van Cassatie*, 2.